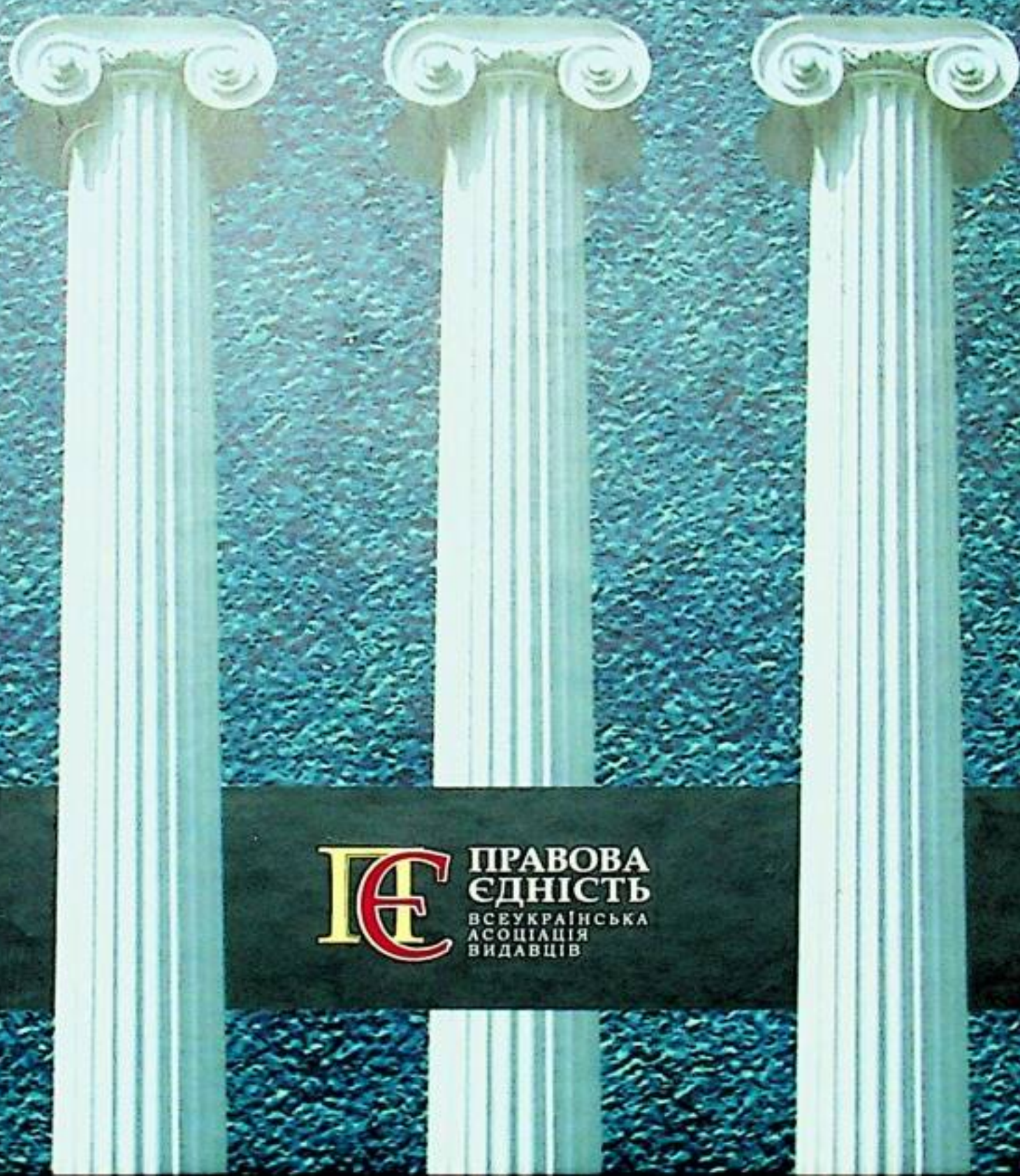

О. Ф. Скакун

ТЕОРІЯ ПРАВА і ДЕРЖАВИ

Підручник

ПЄ ПРАВОВА
ЄДНІСТЬ
ВСЕУКРАЇНСЬКА
АСОЦІАЦІЯ
ВИДАВЦІВ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

О. Ф. Скакун

ТЕОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

812242

Підручник

Видання четверте

 ПРАВОВА
ЄДНІСТЬ
РЕДАКЦІЯ
ЮРИДИЧНИХ
ВИДАНЬ

Київ–2016

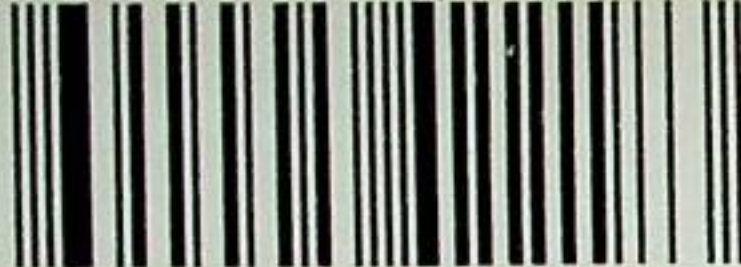
АЛЕРТА

УДК 340.12(075.8)

ББК 67.0я73

С42

Б-ка ПНПУ ім. К.Д.Ушинського

542218

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів
(лист №1.4/18-Г-110.1 від 10.07.2009 р.)*

Рецензенти:

О. В. Петришин – д.ю.н., проф. Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, зав. кафедри теорії держави і права, віце-президент НАПрН України, академік НАПрН України;

Ю. М. Оборотов – д.ю.н., проф. Національного університету «Одеська юридична академія», зав. кафедри теорії держави і права, член-кореспондент НАПрН України;

А. М. Колодій – д.ю.н., проф. Київського національного університету внутрішніх справ, начальник кафедри конституційного і міжнародного права, член-кореспондент НАПрН України.

Скакун О. Ф.

С42 Теорія права і держави : Підручник. – 4-те видання. – К.: Алерта, 2016. – 528 с.

ISBN 978-617-566-233-5

542218

Підручник підготовлено відповідно до навчальної програми із загальної теорії держави і права для юридичних вищих навчальних закладів України. Навчальний матеріал становлять основні поняття, категорії і проблеми сучасної теорії права і держави. Усі питання курсу викладено з урахуванням новітніх теоретико-методологічних досягнень світової і вітчизняної юриспруденції, оновленого національного законодавства, узагальнень юридичної практики.

Для студентів, курсантів, магістрантів, аспірантів, ад'юнктів, викладачів навчальних закладів юридичного профілю, а також тих, хто цікавиться проблемами загального вчення про право і державу.

УДК 340.12(075.8)

ББК 67.0я73

ISBN 978-617-566-233-5

© Видавництво "Алерта", 2016

ЗМІСТ

Частина перша
ВСТУП ДО ТЕОРІЇ ПРАВА І ДЕРЖАВИ

Розділ 1.

Теорія права і держави як юридична наука і навчальна дисципліна.....	3
§ 1. Теорія права і держави, її об'єкт і предмет.....	3
§ 2. Функції теорії права і держави.....	6
§ 3. Методологія теорії права і держави.....	8
§ 4. Методи теорії права і держави.....	9
§ 5. Загальні підходи і принципи, застосовувані в теорії права і держави.....	14
§ 6. Понятійно-категоріальний апарат і концепція теорії права і держави.....	20
§ 7. Місце теорії права і держави в системі юридичних наук.....	23
§ 8. Місце теорії права і держави в системі гуманітарних знань.....	26

Розділ 2.

Виникнення права і держави як об'єктів загальнотеоретичного пізнання.....	30
§ 1. Основні теорії виникнення права.....	30
§ 2. Основні теорії виникнення держави.....	35
§ 3. Соціальне нормативне регулювання в первісному суспільстві.....	40
§ 4. Публічна влада в первісному суспільстві.....	43
§ 5. Ознаки держави, якими вона відрізняється від публічної влади первіснообщинного ладу.....	46
§ 6. Відмінності норм права від норм-звичаїв первісного суспільства.....	47
§ 7. Загальні закономірності виникнення права і держави.....	49
§ 8. Особливості виникнення держави у різних народів світу.....	51
§ 9. Особливості виникнення права у різних народів світу.....	53
§ 10. Взаємозв'язок права і держави.....	55

Частина друга
ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО, ПРАВО, ДЕРЖАВА

Розділ 3.

Людина, її правовий статус.....	58
§ 1. Людина, особа, громадянин: співвідношення понять.....	58
§ 2. Правовий статус людини, його ознаки і структура.....	60
§ 3. Види правових статусів людини.....	62
§ 4. Теорія поколінь прав людини.....	64
§ 5. Співвідношення прав людини і прав громадянина.....	67
§ 6. Поняття та ознаки основоположних прав і свобод людини і громадянина.....	68
§ 7. Види основоположних прав і свобод людини і громадянина.....	71

§ 8. Основні обов'язки людини і громадянина	73
§ 9. Національні гарантії прав і свобод людини і громадянина	75
§ 10. Міжнародні гарантії прав людини. Європейська система захисту прав людини	78
 Розділ 4.	
Громадянське суспільство, його політична система і держава	82
§ 1. Поняття, ознаки і структура громадянського суспільства	82
§ 2. Взаємодія громадянського суспільства і держави	87
§ 3. Політична система громадянського суспільства і місце в ній держави	89
§ 4. Політичні партії в політичній системі громадянського суспільства та їх правовий статус	93
 Розділ 5.	
Правосвідомість. Правова культура. Правове виховання	96
§ 1. Поняття і ознаки правосвідомості	96
§ 2. Структура правосвідомості	97
§ 3. Функції правосвідомості	99
§ 4. Види правосвідомості	101
§ 5. Правосвідомість і право, їх взаємозалежність. Роль правосвідомості у нормотворчості і правореалізації	102
§ 6. Деформації правосвідомості та шляхи їх переборення	105
§ 7. Правова культура суспільства, її ознаки, структура, види	108
§ 8. Правова культура особи, її правова активність	111
§ 9. Правова культура професійних груп	114
§ 10. Правова соціалізація	116
§ 11. Правове виховання	117

Частина третя

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

Розділ 6.

Поняття, типологія, сутність держави	121
§ 1. Поняття і ознаки держави	121
§ 2. Соціальна і державна влада. Співвідношення держави і державної влади	123
§ 3. Суверенітет держави	127
§ 4. Суверенітет народу і його співвідношення з суверенітетом держави	129
§ 5. Суверенітет нації і його співвідношення із суверенітетом держави	130
§ 6. Типологія держав: формаційний і цивілізаційний підходи	132
§ 7. Сутність держави	135
§ 8. Функції держави	137
§ 9. Форми здійснення функцій держави її органами	140

Розділ 7.

Форма держави	144
----------------------------	------------

§ 1. Форма держави, її поняття, структура.....	144
§ 2. Монархія і республіка як основні форми державного правління.....	145
§ 3. Унітарні і федеративні держави як основні форми державно-територіального устрою	150
§ 4. Конфедерація, співдружність та інші міждержавні об'єднання.....	154
§ 5. Форма державно-політичного режиму.....	156

Розділ 8.

Механізм держави і державний апарат.....	160
§ 1. Механізм держави, ознаки, структура.....	160
§ 2. Державний апарат як центральний елемент механізму держави	162
§ 3. Державні органи як первинні елементи державного апарату.....	164
§ 4. Державні підприємства і установи в механізмі держави	166
§ 5. Принципи організації і діяльності державного апарату.....	167
§ 6. Поділ влади як принцип організації і діяльності державного апарату.....	170
§ 7. Система «стримувань і противаг» як умова реалізації принципу поділу влади.....	171
§ 8. Загальна характеристика органів законодавчої, виконавчої, судової влади та їх функції.....	173
§ 9. Місцеві державні органи і органи місцевого самоврядування	177
§ 10. Державна служба. Державний службовець і посадова особа.....	180

Розділ 9.

Демократична, правова, соціальна держава.....	184
§ 1. Поняття та ознаки демократичної держави	184
§ 2. Форми та інститути демократії в Україні.....	186
§ 3. Демократія і права меншості.....	189
§ 4. Верховенство права і правова держава, їх співвідношення	191
§ 5. Правова держава, поняття та ознаки	194
§ 6. Соціальна держава.....	198
§ 7. Правова політика держави.....	201

Частина четверта

ТЕОРІЯ ПРАВА ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

Розділ 10.

Утворення права в державно-організованому суспільстві.	
Форми (джерела) права.....	205
§ 1. Поняття і основні етапи (рівні) утворення права в державно-організованому суспільстві	205
§ 2. Роль наступності і запозичення (акультурації) в утворенні права.....	207
§ 3. Джерело і форма права. Джерела (форми) права в державах світу і Україні.....	211
§ 4. Нормативно-правовий договір	212
§ 5. Правовий звичай.....	215

§ 6. Правовий прецедент. Прецеденти Європейського Суду з прав людини.....	219
§ 7. Релігійно-правовий текст.....	222
§ 8. Правова доктрина. Коментарі до юридичних текстів.....	224
Розділ 11.	
Право і праворозуміння.....	226
§ 1. Праворозуміння, його поняття і основні типи.....	226
§ 2. Багатозначність права: природне і позитивне, загальносоціальне і юридичне, суб'єктивне і об'єктивне.....	229
§ 3. Поняття та ознаки об'єктивного права.....	232
§ 4. Сутність права.....	235
§ 5. Цінність права.....	237
§ 6. Функції права.....	240
§ 7. Принципи права.....	242
§ 8. Співвідношення права і закону.....	246
§ 9. Співвідношення права і економіки.....	249
§ 10. Співвідношення права і політики.....	250

Частина п'ята

ТЕОРІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Розділ 12.	
Правове регулювання як вид соціального регулювання.....	253
§ 1. Поняття і ознаки соціального та правового регулювання.....	253
§ 2. Співвідношення правового регулювання і правового впливу.....	256
§ 3. Предмет, сфера і межі правового регулювання.....	258
§ 4. Методи і способи правового регулювання суспільних відносин.....	261
§ 5. Тип правового регулювання. Режим правового регулювання.....	263
§ 6. Види правового регулювання суспільних відносин.....	266
§ 7. Механізм правового регулювання суспільних відносин, його стадії.....	268
§ 8. Ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин.....	271
Розділ 13.	
Норми права в системі соціальних норм.....	275
§ 1. Соціальні норми.....	275
§ 2. Технічні і техніко-юридичні норми.....	276
§ 3. Норми моралі і норми права.....	278
§ 4. Норми-звичаї і норми права.....	280
§ 5. Корпоративні норми і норми права.....	282
§ 6. Норма права, її ознаки.....	284
§ 7. Види норм права.....	286
§ 8. Норми матеріального і процесуального права. Особливість процедурних норм матеріального права.....	289
§ 9. Спеціалізовані (нетипові) норми права.....	291

§ 10. Структура норми права і нормативно-правового припису. Особливості структури процесуальних норм і норм міжнародних договорів	295
§ 11. Способи викладення норм права у приписах статей нормативно-правових актів. Співвідношення норми права і припису статті нормативно-правового акта	298

Частина шоста

ТЕОРІЯ СИСТЕМИ ПРАВА І СИСТЕМИ ЗАКОНОДАВСТВА. ТИПОЛОГІЯ ПРАВОВИХ СИСТЕМ СВІТУ

Розділ 14.

Право як системне утворення	300
§ 1. Поняття системи права, її структура	300
§ 2. Приватне і публічне право як правові спільності	301
§ 3. Галузі права	304
§ 4. Загальна характеристика галузей права	306
§ 5. Інститути права. Підгалузі права	310
§ 6. Національне і міжнародне право як взаємопов'язані системи права	313

Розділ 15.

Система законодавства	317
§ 1. Поняття і ознаки системи законодавства	317
§ 2. Співвідношення системи права і системи законодавства	319
§ 3. Структура системи законодавства та її види	320
§ 4. Галузі та інститути законодавства	321

Розділ 16.

Правова система. Основні типи (сім'ї) правових систем світу	324
§ 1. Поняття і ознаки правової системи	324
§ 2. Структура правової системи	326
§ 3. Правова система і право	328
§ 4. Поняття «тип (сім'я)» правових систем	330
§ 5. Типи (сім'ї) правових систем світу	331
§ 6. Романо-германський тип (сім'я) правових систем	333
§ 7. Англо-американський тип (сім'я) правових систем	337
§ 8. Змішаний (конвергентний) тип правових систем – скандинавська і латиноамериканська групи	341
§ 9. Релігійний тип (сім'я) правових систем	344
§ 10. Традиційний тип (сім'я) правових систем – далекосхідна та африканська групи	346

Частина сьома
ТЕОРІЯ НОРМОТВОРЧОСТІ
ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Розділ 17.	
Нормотворчість	348
§ 1. Поняття та ознаки нормотворчості	348
§ 2. Функції нормотворчості	349
§ 3. Принципи нормотворчості	351
§ 4. Види нормотворчості держави і суспільства	353
§ 5. Нормотворчий процес	356
§ 6. Нормотворча техніка як вид юридичної техніки	360
§ 7. Нормотворча термінологія, правові дефініції, юридичні конструкції	363
§ 8. Юридичні помилки в нормотворчій діяльності	366
 Розділ 18.	
Нормативно-правові акти та їх систематизація	368
§ 1. Нормативно-правовий акт, його ознаки та співвідношення з піднормативними актами	368
§ 2. Юридична сила нормативно-правових актів, їх види	370
§ 3. Закон та його ознаки. Співвідношення понять «закон» і «законодавчий акт»	372
§ 4. Види законів	374
§ 5. Підзаконний нормативно-правовий акт	377
§ 6. Дія нормативно-правових актів у часі	380
§ 7. Дія нормативно-правових актів у просторі і за колом осіб	383
§ 8. Поняття і форми систематизації нормативно-правових актів	384

Частина восьма
ТЕОРІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Розділ 19.	
Правовідносини як форма існування та реалізації прав і обов'язків	389
§ 1. Поняття і ознаки правовідносин. Взаємозв'язок норм права і правовідносин	389
§ 2. Види правовідносин	392
§ 3. Підстави виникнення правовідносин. Структура правовідносин	394
§ 4. Суб'єктивне право і юридичний обов'язок як основний зміст правовідносин	396
§ 5. Законний інтерес, його співвідношення із суб'єктивним правом і юридичним обов'язком	397
§ 6. Суб'єкти права як суб'єкти (учасники) правовідносин	401
§ 7. Правосуб'єктність фізичних осіб як суб'єктів (учасників) правовідносин	403
§ 8. Юридичні особи як суб'єкти (учасники) правовідносин	405
§ 9. Об'єкти правовідносин	407

§ 10. Юридичні факти як підстави виникнення правовідносин	409
§ 11. Фактичний (юридичний) склад, його ознаки та види	411
§ 12. Правові презумпції як спосіб установлення юридичних фактів	413
§ 13. Правові аксіоми, фікції, преюдиції	415

Розділ 20.

Безпосередня реалізація і застосування норм права	418
§ 1. Реалізація норм права, її поняття та основні ознаки	418
§ 2. Форми і способи безпосередньої реалізації норм права	419
§ 3. Застосування норм права як опосередкований спосіб правореалізації	421
§ 4. Підстави, форми і функції застосування норм права	423
§ 5. Основні вимоги правильного застосування норм права	425
§ 6. Основні стадії застосування норм права	426
§ 7. Акти застосування норм права, їх ознаки та види	429
§ 8. Правозастосовна техніка	432
§ 9. Прогалини в законодавстві та способи їх подолання. Аналогія закону. Аналогія права.	434
Субсидіарне застосування норм права	434
§ 10. Колізії в законодавстві, способи їх переборення. Нормативно-правова конкуренція і типові способи її вирішення	437

Розділ 21.

Тлумачення норм права	441
§ 1. Поняття та об'єктивна необхідність тлумачення норм права	441
§ 2. Способи тлумачення норм права	443
§ 3. Види тлумачення норм права за обсягом їх правового змісту	447
§ 4. Офіційне і неофіційне тлумачення норм права	449
§ 5. Акти офіційного тлумачення норм права	452

Частина дев'ята

ТЕОРІЯ ЮРИДИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ПОВЕДІНКИ І ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ. ТЕОРІЯ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Розділ 22.

Юридично значуща поведінка	454
§ 1. Ознаки і види юридично значущої поведінки	454
§ 2. Правомірна поведінка, її ознаки, мотиви і види	456
§ 3. Зловживання правом	458
§ 4. Об'єктивно протиправне діяння	461
§ 5. Правопорушення, його ознаки і види	463
§ 6. Юридичний склад правопорушення	466
§ 7. Причини правопорушень. Правопорушність	469

Розділ 23.

Юридична відповідальність	471
§ 1. Поняття та ознаки юридичної відповідальності її відмінність від інших видів державного примусу	471

§ 2. Принципи юридичної відповідальності	473
§ 3. Мета і функції юридичної відповідальності.....	474
§ 4. Види юридичної відповідальності, їх засоби	475
§ 5. Підстави притягнення та звільнення від юридичної відповідальності. Співвідношення суб'єкта правопорушення і суб'єкта відповідальності ...	479

Розділ 24.

Юридична практична діяльність. Юридичний процес	482
§ 1. Поняття, ознаки і види юридичної практичної діяльності.....	482
§ 2. Структура юридичної практичної діяльності	484
§ 3. Юридичний процес, його співвідношення з юридичною процедурою ...	487
§ 4. Форма юридичного процесу (процесуальна форма).....	488
§ 5. Види юридичного процесу в Україні.....	491

Частина десята

ТЕОРІЯ ЗАКОННОСТІ ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ

Розділ 25.

Законність.....	495
§ 1. Законність як багатогранне явище, її ознаки та структура.....	495
§ 2. Законність і демократія, їх взаємовплив. Роль конституційної законності у зміцненні демократії	497
§ 3. Принципи законності	499
§ 4. Вимоги законності.....	500
§ 5. Гарантії законності	502

Розділ 26.

Правовий порядок.....	505
§ 1. Поняття і ознаки правового порядку	505
§ 2. Зміст і структура правового порядку.....	507
§ 3. Функції і принципи правового порядку	509
§ 4. Право, правова законність, демократія і правовий порядок.....	513
§ 5. Правовий порядок, суспільний (громадський) порядок і дисципліна.....	514